

El 1714 i la llengua catalana. El discurs dels escriptors de la Renaixença

Jordi Ginebra
(Universitat Rovira i Virgili)

1. Introducció

El propòsit d'aquest treball era fer una primera incursió en l'estudi del procés que va conduir a relacionar de manera sistemàtica la derrota de 1714 amb la pèrdua de la llengua catalana com a referent col·lectiu: una incursió en l'estudi del procés de construcció de la idea que, quan va caure la pàtria, va caure la llengua. La hipòtesi inicial era que aquest procés s'inicia amb els escriptors de la Renaixença. També volíem plantejar llavors si, en relació amb la història de la llengua catalana, la vinculació de la data de 1714 amb la irrupció del període més crític de la decadència lingüística pot considerar-se en part el resultat d'un mite fabricat pels romàntics catalans.¹

Per raons de temps i d'espai vam reduir la recerca al període que va de la publicació en volum de *Lo Gayté del Llobregat* (1841) al final de la dècada dels seixanta. La conjectura inicial era que després de 20 anys de la publicació del llibre i després de 10 anys de celebrar-se els Jocs Florals —després de 10 anys de Renaixença, si és que hem de considerar que la Renaixença comença el 1859— hi hauria prou material a l'abast per documentar l'esmentada idea: que els escriptors

1. Naturalment, si hi ha un mite de l'«abolició» de la llengua després de la Guerra de Successió, aquest mite va lligat al mite, d'abast més general, sobre la derrota de 1714, que, com diu Sunyer, (2006: 256), s'associa no sols a la pèrdua de les llibertats catalanes, de la independència nacional, sinó també a l'extinció de la llibertat, sense adjectius, de manera que s'ha convertit en el símbol bàsic de la derrota com a país (Sunyer, 2006: 255). En aquest treball, però, no farem referències a aquest fenomen més general, ni a la seva concreció abundant en la creació literària, aspectes que han estat estudiats en detall per Sunyer (2006, 2014a, 2014b). Vegeu també Casassas (2014).

catalans del moment assenyalaven unànimament el 1714 com l'any de l'«abolició» de la llengua (i que aquesta idea, en conseqüència, els alimentava l'esperit de reivindicació literària).

El resultat obtingut ha anat només parcialment en consonància amb les previsions. D'una banda, cal assenyalar que les referències al 1714, a la Guerra de Successió o als Decrets de Nova Planta *des del punt de vista del que es va esdevenir amb la llengua catalana* són, fins al 1870, molt més escasses del que pensàvem. Per exemple, cap dels discursos dels Jocs Florals s'hi refereix. Però, d'altra banda, trobem en aquest període (1841-1870) tres textos rellevants que vinculen de manera especial el 1714 amb la «caiguda» de la llengua catalana. Tres textos — un de Rubió i Ors i dos de Víctor Balaguer — que, per les seves característiques, hem de considerar segurament els textos fundadors de la idea.²

En l'exposició que seguirà presentarem els tres textos esmentats, però, per contextualitzar-los, ens referirem en primer lloc, molt breument, als fets històrics de referència — a les conseqüències lingüístiques de la derrota de 1714, tal com les podem analitzar avui. I, en segon lloc, al tractament que van donar a aquests fets diversos escriptors de finals del segle XVIII i de les primeres dècades del segle XIX, escriptors que certament van ser conscients del canvi que havia provocat en la situació lingüística del país la desfeta de la Guerra de Successió. Finalment presentarem els tres textos, amb la idea de fer notar que, en relació amb els escriptors anteriors, hi ha un canvi evident de to i de plantejament en el discurs.

2. Els fets

El Decret de Nova Planta de Catalunya (1716) contenia, com se sap, un únic precepte lingüístic: «Las causas de la Real Audiencia se substanciarán en lengua castellana». També és cert que, pel que sabem

2. Dos d'aquests textos ja han estat citats recentment per Sunyer (2014b: 81), en el marc general del seu estudi sobre la Guerra de Successió en la literatura catalana, i un per Casassas (2014: 45). Aprofitem per puntualitzar que la data de 1714 té en el nostre treball un cert caràcter metonímic, ja que també conté referències a escriptors del País Valencià.

avui, les autoritats espanyoles s'havien arribat a plantejar incloure-hi una prohibició més general del català (que al final no els devia semblar adequada des del punt de vista estratègic), i també ho és que la voluntat que tenien era la de generalitzar el castellà, com demostren les conegudes instruccions secretes del fiscal del Consejo de Castilla del 1716, en les quals es demanava als nous corregidors que, en la qüestió de la llengua, actuessin de manera «que se consiga el efecto sin que se note el cuidado» (Ferrer i Gironès, 1985: 21-22).

De tota manera, sostenir que la derrota de 1714 va implicar la derogació del català com a llengua d'ús institucional i públic i la imposició del castellà com a idioma oficial seria potser inadequat. En primer lloc, perquè el procés de subordinació política i cultural de la llengua catalana ja s'havia iniciat en els segles anteriors. En segon lloc, perquè és impropï parlar de *llengua oficial* per referir-se a principis del segle XVIII (almenys, en el sentit en què entenem avui aquesta expressió). I, en tercer lloc, perquè, encara que es pot pensar que no calia establir l'oficialitat del castellà, ja que era evident que les noves institucions polítiques (no sols la Reial Audiència) havien d'utilitzar l'idioma de la monarquia, el fet és que una part de la documentació administrativa — tant civil com eclesiàstica — no va començar a redactar-se en castellà immediatament, ni en tots els casos, ni en tots els àmbits.³

Alhora, no hi ha dades que certifiquin que la nova política lingüística de la monarquia provoqués actituds clares de rebuig o de resistència. Així com sí que està demostrat que les adverses conseqüències institucionals i jurídiques de la derrota de 1714 van ser vives en el record dels catalans durant tot el segle XVIII i les primeres dècades del segle XIX (i que en diversos moments es va apel·lar a les antigues llibertats per fonamentar dissidències, aixecaments o noves propostes polítiques o administratives), sembla que la lamentació per la pèrdua dels drets polítics de Catalunya (ni dels altres antics estats de la Corona d'Aragó) no va anar acompanyada d'una lamentació paral·lela per la pèrdua dels «drets lingüístics», si exceptuem el conegut «Memorial

3. No podem estendre'ns ara sobre tot això, que presenta una certa complexitat. Per a una panoràmica relativa als problemes de la interpretació de la història social i política de la llengua catalana al segle XVIII, vegeu Prats (1995), Rafanell (1999, 2000), Marfany (2001), Ferrando i Nicolás (2011) i Ginebra (2012a) — amb un resum a Ginebra (2012b).

de greuges» presentat a les corts convocades por Carles III el 1760, i si exceptuem altres casos aïllats, com el del dominicà valencià Tomàs Güell, que el 1734, después d'indicar que «por las guerras, aloxamientos, quarteles, alcabalas y demás tributos, está todo el reyno de Valencia destruido», es queixava que «estas leyes de Castilla intenten y procuren de propósito abolir nuestra lengua valenciana» (Ferrando i Nicolás, 2011: 268).

La raó de la dissociació, en la concepció dels catalans, entre llengua i antics privilegis i llibertats cal buscar-la, com s'ha dit, en el fet que llavors no s'entenia que la llengua formés part de la identitat col·lectiva (o, almenys, no de la mateixa manera que es va entendre després, sobretot a partir del Romanticisme). Ara: per a la memòria històrica contemporània dels catalans, la derrota de 1714 sí que representa, sense matisos, el moment de la pèrdua de la llengua catalana com a referent polític i, sobretot, la irrupció explosiva de la repressió lingüística i el punt d'inflexió definitiu d'accentuació de la decadència del català. ¿Podem parlar — d'acord amb les propostes que orienten el treball d'aquest Col·loqui — d'una percepció esquemàtica i simplificada i, en definitiva, mítica? Si haguéssim de fer un treball, paral·lel al que va fer Magí Sunyer (2006) sobre els mites nacionals, dedicat exclusivament als mites relatius a la llengua, ¿includríem en la llista el mite de la «derrota lingüística de 1714»?⁴ (Sigui com sigui, ens interessa fer notar que categoritzar aquesta percepció com a mítica no significa desacreditar-la. Richard J. Watts ha escrit que un mite no és el mateix que una mentida: un mite és una ficció (o té part de ficció), però forma part de la tradició cultural, i l'ésser humà necessita creure-hi per donar sentit al complex món en què viu [Watts, 2011: 4]. A més, com indicava Claude Lévi-Strauss [Duch, 1996: 120], el mite corregeix oposicions o faltes de simetria i proporciona un model lògic per solucionar contradiccions i resoldre problemes socials i psicològics.)

4. Potser no caldria parlar d'un mite específic, sinó d'una dimensió concreta del «mite de la derrota», que és l'etiqueta que utilitza Sunyer (2006: 255) per referir-se al protagonisme central que ha adquirit la Guerra de Successió com a referent polític.

3. La idea del 1714 com a moment «final» de la llengua catalana

¿Quan comença a propagar-se la idea de l'any 1714 com el del «final» de la llengua catalana? És important de destacar en primer lloc que entre finals del segle XVIII i les primeres dècades del segle XIX hi ha erudits il·lustrats o postil·lustrats que fan referència a la vitalitat pública i oficial del català abans del 1714 i que consignen que, després d'aquesta data, la situació havia canviat completament. I que, per tant, fan evident el paral·lelisme entre llengua i política: atribuir la decadència — o la interrupció — de l'idioma català a les conseqüències del canvi polític provocat per la derrota del 1714 és reconèixer el paral·lelisme entre llengua i estat: quan hi ha estat, hi ha llengua; quan no hi ha estat, no hi ha llengua (almenys, no hi ha llengua «que compati»). El cas més conegut és el d'Antoni de Capmany, que en l'edició del *Llibre del consolat de mar* (1791) escriu, referint-se al català, aquestes paraules: «Fue, en una palabra, una lengua nacional, y no una xerga territorial, desde el siglo XII hasta principios del presente» (Comas, 1967: 112). Els «principios del presente [siglo]» és el moment de la derrota.

La idea de la correspondència entre llengua i política és explícita igualment en el pensament del gramàtic Josep Pau Ballot (1815). Per aquest autor, l'esplendor en l'ús del català va anar lligada a l'existència d'institucions pròpies de govern i, com a conseqüència, la pèrdua d'aquestes institucions va comportar l'«oblit» de la llengua. Aquest límit final del desenvolupament del català el marquen les darreres corts celebrades, que Ballot situa al 1702 (devia desconèixer que se'n van celebrar el 1705-1706). Per això explica que per trobar un bon model de llengua per a la seva gramàtica «me ha estat precis acudir á la época, en que florí mes dita llengua, y esta es sens dubte las dels escritos de 1600, fins als de las últimas corts celebrades en 1702» (Ballot, 1815: 263). El gramàtic barceloní, doncs, indica indirectament que el 1714 constitueix l'inici del procés de suspensió del català: «si no es llengua morta, á lo menos es mortificada» (Ballot, 1815: 263).⁵

Una posició semblant en relació amb el paral·lelisme entre llengua i estat, tot i que molt més explícita, és la de l'erudit rossellonès

5. La referència al 1702 com a data final de l'esplendor de la llengua catalana apareix com a mínim sis vegades més a l'obra (p. XVI, XLIV, XLV, 134, 162, 167).

Francesc Jaubert de Paçà, que a les *Recherches historiques sur la langue catalane* (1824) escriu aquestes paraules:

Aussi lorsque la victoire eut soumis les anciennes provinces d'Aragon au nouveau souverain de l'Espagne, l'on crut nécessaire de punir le foyer de la révolte par l'abolition des cortés, celle de privilèges, et par la défense d'admettre désormais la langue catalane dans les assemblées publiques, dans les affaires administratives, et dans les cours judiciaires. Cette défense, dicté par un just ressentiment, ne fut que trop fidèlement exécutée; et c'est à partir de cette époque, c'est-à-dire depuis l'an 1714, que le catalan se trouva relégué (1824: 129).⁶

I en una mateixa línia llegim, tres anys després, els mots del pròleg del gramàtic Jaume Costa Devall al seu *Nuevo método de gramática castellana*:

Es verdad que la lengua catalana ha sido por muchos años lengua de cortés, la única que se hablaba en el mismo palacio, en el Rosellon, Valencia, Mallorca, y Menorca; que fué muy apreciada del Rey D. Jayme y demas Monarcas de Aragón, y que todas las deliberaciones, resoluciones, privilegios, indultos, decretos, capítulos y escrituras públicas se escribían é imprimían en catalan: pero desde que Felipe V. por reales órdenes, que se han renovado por todos sus sucesores, previnieron que en todas las ciudades y pueblos de Cataluña se enseñase solamente el idioma castellano, como en todas las demas partes del reino, cesó desde luego de escribirse é imprimirse en idioma catalan degenerado en dialecto casi todo escrito (Costa Devall, 1827: XII-XIII).⁷

Com hem dit, tots aquests autors —i d'altres que hauríem pogut adduir, tot i que tampoc en excés— fan referència al contrast entre la plenitud funcional (diguem-ho així) que caracteritzava el català abans del 1714 i la situació del seu temps i, per tant, fan evident el paral·lelisme entre llengua i política (o entre llengua i estat). Ara bé, assenyalar implícitament o explícitament aquest paral·lelisme no im-

6. Vegeu també la p. 141. Per Paçà, si no hagués estat pel «decret» de 1714, Capmany i Masdeu haurien escrit en català. Vegeu també Rossich (1994: 35-36), que fa saber que Magí Pers i Ramona va plagiar aquestes idees de Paçà en el seu *Bosquejo histórico de la lengua y la literatura catalanas* de 1850.

7. Text ja citat, més abreujadament, per Rafanell (2000: 125).

plica per a ells plantejar-se res més enllà. No els condueix a cap altra reflexió o presa de posició ulterior. Es podria dir que la seva actitud és una actitud notarial, de simple constatació tècnica.⁸

4. El 1714 i la «caiguda» de la llengua catalana. Canvi de discurs

¿Quan es produeix un canvi de discurs? ¿En quin moment es passa de la simple constatació tècnica, de la posició estrictament consignatòria, a una posició més subjectivament connotada? ¿En quin moment l'afirmació adquireix certs trets de lamentació o de denúncia?

El primer text que hem trobat que va en aquesta nova línia és un text prou reculat: unes ratlles d'una de les cartes publicades per Manuel Joaquim Sanelo al *Diario de Valencia* el 1802. D'una banda, Sanelo detecta les implicacions lingüístiques de la derrota en la Guerra de Successió: «aplegà l'any 1707, e ab la publicació de les Lleis de Castella e pla del novell regiment en govern jurídic e polític, començà a verificar-se la ruïna de nostre llenguatge». I, de l'altra, parlant del temps anterior al 1707, Sanelo observa el contrast: «als notaris i escrivans los era manat estendre les cartes e demás actes en llatí o valencià, e així es cumplí tro a la revocació dels Furs; s'aboliren aquests, i casi corregué parelles nostre dialecte» (Sanchis Guarner, 1963: 95).⁹ Però, sobretot, fixem-nos en el canvi de to: ruïna del llenguatge, abolició del dialecte. Encara que és un testimoni aïllat que degué tenir una difusió molt reduïda, es tracta certament d'una percepció dels fets notablement diferent de les altres que hem examinat.

En realitat hem d'esperar gairebé quaranta anys per trobar altres textos en aquesta línia. El primer, de 1840, apareix en la introducció de la gramàtica catalana inèdita de Pau Cardellach i Busquets:

8. El fet que tots aquests autors s'adonin del paral·lelisme entre llengua i estat no contradiu l'afirmació que hem fet en un paràgraf anterior: llavors la llengua no formava part de la identitat col·lectiva. Encara que la qüestió demanaria més atenció (i més matisos), direm simplement que la llengua no es veia com a factor legitimador d'una determinada ordenació política, però sí que s'acceptava que una determinada ordenació política podia tenir conseqüències lingüístiques.

9. Text adduït, amb propòsits parcialment coincidents, per Comas (1967: 115), Rossich (1994: 35) i Martí Mestre (2010: 201-202).

Entonces [fins al 1714] Cataluña se ensoberbecía con su lengua, que transmitió a otras naciones con sus conquistas y su comercio. Mas perdió su brillo, eclipsó su estrella cuando Felipe Quinto quitole la libertad y le impuso el yugo de su poder absoluto. Desde entonces data el decaecimiento de la lengua catalana (Fullana, 2014: 129).

Aquesta gramàtica, però, pràcticament desconeguda fins ara, no va tenir cap impacte entre els intel·lectuals i escriptors de la seva època. En canvi el segon, un any posterior, pertany a una obra emblemàtica. Es tracta, una vegada més, del pròleg de Rubió i Ors a les poesies aplegades al volum *Lo Gayté del Llobregat* (1841). La formulació de Rubió és sintètica i clara i, sobretot, atorga a l'esdeveniment una dimensió èpica (un element important a l'hora de contribuir a transformar un fet històric en un fet mític):

Fá un seggle y quart, en lo asalt de Barcelona (setembre de 1714), que nostres avis batallaren catorse horas seguidas en defensa de llurs antichs privilegis, y que llur sanch corria á doll per los murs, plassas y temples de esta ciutat, per poder transmitir á llurs nets la herencia y lo idioma que los habian deixat llurs pares (Rubió, 1841: 79-80).

Fixem-nos en la «representació»: el bé (l'herència) que els assetjats defensaven amb les armes el 1714 ja no són sols les antigues lliberats polítiques, sinó la llengua catalana (i la possibilitat de transmetre-la als nés). És la llengua catalana el que els va costar catorze hores de lluita i sang vessant-se a doll per murs, places i temples. Ens sembla que no hi ha, en tota la història de la Renaixença, cap altra formulació del vincle entre el 1714 i la llengua catalana tan inequívoca i tan clarament revestida d'expressió èpica.

Amb posterioritat a Rubió (i sempre referint-nos al període anterior a 1870) només Víctor Balaguer, el 1863 i el 1866, ofereix formulacions comparables. Pot semblar estrany que Antoni de Bofarull no seguís en aquells anys més de prop l'orientació de Rubió i Ors en aquest punt (ell que tant explícitament va reconèixer el mestratge del Gaiter), i de fet hi ha unes paraules seves, al discurs *La lengua catalana considerada históricamente* (del 1857, publicat el 1858), que es poden emparentar amb la declaració del mestre:

Todavía le faltaba á nuestra lengua un golpe mas duro para debilitar, en mayor grado, sus esfuerzos: habia de sentir sobre sí el pié de un dominador, que, si bien no tenia bastante peso para ahogarla, podía, con su espada, impedir que se acercaran los que hasta entonces le prestaron ayuda y consuelo: el cambio de instituciones, la supresion de las antiguas córtés, la desaparicion de los consejos municipales, y hasta de las Generalidades ó Diputaciones, que, en su círculo, no habian renunciado jamás al uso de su lengua nativa (Bofarull, 1858: 46).

Però la contundència del missatge queda fortament diluïda quan, tot seguit, afegeix que aquest «golpe» era «otra herida profunda para magullarla, ya que no para extinguirla». Encara és més tova la referència a l'esdeveniment que llegim als *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*:

acabada la guerra de sucesion, desgarrada por Felipe V la fisonomía autonómica del Principado, trasladada la Universidad de Barcelona á la árida Cervera y ahogado por largo tiempo el espíritu histórico del país, sin grandes medios de instruccion la capital del Principado y sin verdadero campo donde inspirarse sus vates, pocos son los autores [...] que han dejado ensayos ó colecciones manuscritas (Bofarull, 1864: 100).¹⁰

En canvi, com hem dit, Víctor Balaguer, al seu *Esperansas y recorts* (1866), sí que s'instal·la clarament en la línia discursiva oberta per Rubió vint-i-cinc anys abans. Com Rubió, Balaguer recorre a l'èpica: «En 1714, al caure fet a trossos lo pendó de les llibertats sota les runes fumants de Barcelona, amb ell caigueren la literatura i la llengua pàtries» (1866: 31). La caiguda de Barcelona és la caiguda de la llengua catalana.

10. El text continua d'aquesta manera: «Durante tal decadencia, sin embargo, la lengua materna, que ya de ningun modo es oficial, ni para el servicio interior de Cataluña, como lo era antes del asalto de Barcelona en 1714, se conserva para el uso de todos los actos administrativos en el seno de respetables corporaciones, como entre otras el cabildo de la catedral; es asimismo la lengua del comercio, la única para enseñar la doctrina cristiana y aquella con que se dán á entender los maestros y con que aprenden á leer y á escribir» (1864: 100). La tendència de Bofarull a atenuar el trencament que des del punt de vista lingüístic va suposar el 1714 obeïa en aquell moment a la voluntat de demostrar la continuïtat secular — fins al XIX — del català escrit, supòsit que necessitava per defensar, davant Marià Aguiló, una codificació lingüística «moderna» basada en aquesta continuïtat.

Però encara són més interessants uns mots seus una mica anteriors, un passatge del volum cinquè de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragon*, de 1863, en el qual la referència agafa més força perquè s'hi conté també, incorporant elements emotius de to romàntic —que enllacen amb alguns dels tòpics sobre la llengua que havien aparegut a *La pàtria* d'Aribau—, l'al·lusió a la «resistència» silenciosa després de la caiguda i, a més, l'al·lusió a la «victòria» final:

Al derrumbarse el alcázar de la libertad y de la independencia de Cataluña, cayó con él, ó por mejor decir, se trató de que con él cayera la lengua catalana. ¡Vano intento! No es fácil arrancar á un pueblo el idioma de sus mayores, no es fácil llevar á cabo esa especie de desnaturalizacion por medio de la cual se pretende que el hijo reniegue de la lengua en que ha aprendido á balbucear el nombre de su madre, y la madre de la [lengua] en que ha enseñado á su hijo á orar al Dios de sus padres. Pudo Felipe V dictar la prohibicion absoluta de la enseñanza en lengua catalana y del uso de ella en los asuntos públicos, pudo hacer que la lengua oficial y hasta la literaria fuese la castellana, pero ni él ni sus sucesores han conseguido, ni conseguirán, desterrar en Cataluña la lengua de la familia.

Desde 1714 el idioma catalán se halló proscrito de las cosas de gobierno y de la enseñanza pública, pero tambien desde 1714 vivió refugiado en el seno amoroso del hogar doméstico, esperando á que llegase, como ha llegado por fin, la hora de su espléndida restauracion literaria (Balaguer, 1863: 402).

5. Comentari de cloenda

Rubió va oferir als seus contemporanis, per primera vegada, una visió èpica de la «caiguda» de la llengua catalana el 1714. Però Balaguer va anar més enllà, perquè amb la referència a la impossibilitat d'extirpar la llengua del clos domèstic i l'al·lusió a la restauració literària contemporània tancava el cercle, situant el seu discurs en el marc més general del discurs de la Morta-Viva, i certificant solemnement que la Renaixença ja havia arribat.

L'aproximació èpica de Rubió i de Balaguer a les conseqüències lingüístiques del 1714 no té menys valor que l'aproximació, di-

guem-ne, historicopositivista. En té més, perquè contribueix a la construcció d'un sistema de consciència col·lectiva que és cabdal per a la identitat catalana contemporània. Per al patriotisme català de 1714, com escriu Agustí Alcoberro, la nació era, en primer lloc, l'estat (l'entramat de constitucions i institucions de què el país s'havia dotat al llarg de gairebé vuit segles). L'abolició de la sobirania va suposar la fi de la nació política. Però per als homes de la segona meitat del segle XIX, la nació era la llengua o, «potser més exactament, la llengua era la nació» (Alcoberro, 2014: 17).

Referències

- ALCOBERRO, Agustí (2014). «La Guerra de Successió i la Història de Catalunya». A: CASTELLÀ, Raquel; RUIZ, Isabel. *300 onzes de setembre. 1714-2014. Museu d'Història de Catalunya. Del 14 de març al 28 de setembre de 2014* [catàleg]. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 16-25.
- BALAGUER, Víctor (1863). *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Tom V. Barcelona: Libreria de Salvador Manero.
- (1866). *Esperanzas y recorts. Poesias catalanas que forman la segunda part del Trovador de Montserrat*. Barcelona: Llibreria Especial de Obras de Arquitectura de Lluís Niubó, Biblioteca Catalana de Autors Antichs y Moderns (Establiment Tipogràfic de Jaume Jepús).
- BALLOT, Josep Pau (1815). *Gramatica y apología de la lengua cathalana*. Barcelona: Joan Francisco Piferrer. Citem de l'edició facsimil a cura de Mila Segarra. Barcelona: Alta Fulla, 1987.
- BOFARULL, Antoni de (1858). *La lengua catalana considerada históricamente*. Barcelona, Imprenta Nueva. Cito de Bofarull (1987), p. 35-72.
- (1864). *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*. Barcelona: Libreria El Plus Ultra de Luis Tasso. Cito de Bofarull (1987), p. 73-203.
- (1987). *Escrits lingüístics*, edició facsimil de Jordi Ginebra. Barcelona: Alta Fulla.

- CASASSAS, Jordi (2014). «El segle XIX: la consolidació de la commemoració». A: CASTELLÀ, Raquel; RUIZ, Isabel. *300 onzes de setembre. 1714-2014. Museu d'Història de Catalunya. Del 14 de març al 28 de setembre de 2014* [catàleg]. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 40-51.
- COMAS, Antoni (1967). *Les excel·lències de la llengua catalana*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor. Citem de l'edició dins el volum compilatori *Estudis de literatura catalana (segles XVI-XVIII)*. A cura d'August Bover i Montserrat de Ciurana. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona / Curial, 1985, p. 106-141.
- COSTA DEVAL, Jaime (1827). *Nuevo método de gramática castellana*. Barcelona: Imprenta Viuda de D. Agustín Roca. Citem per la 6a edició. Girona: Imprenta y Librería de J. Grases, 1847.
- DUCH, Lluís (1996). *Mite i interpretació*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FERRANDO, Antoni; Miquel NICOLÁS (2011). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: UOC.
- FERRER i GIRONÈS, Francesc (1985). *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- FULLANA, Olga (2014). «La gramàtica inèdita de Pau Cardellach i Busquets». Tesi doctoral inèdita. Universitat de Girona.
- GINEBRA, Jordi (2012a). «La llengua catalana en el siglo XVIII. ¿Una llengua domèstica?». *Dieciocho. Hispanic Enlightenment*, v. 35, núm. 1 (primavera 2012), p. 105-116.
- (2012b). «La llengua catalana després de 1714. ¿Un idioma en decadència?». *Lo Floc*, any XXXIII, núm. 202 (octubre-desembre del 2012). p. 14-17.
- MARFANY, Joan Lluís (2001). *La llengua maltractada*. Barcelona: Empúries.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (2010). «La llengua catalana en terres valencianes al segle XVIII. Resistència, estudi i conreu». *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 23 (2010), p. 201-227.
- MOLAS, Joaquim; JORBA, Manuel; TAYADELLA, Antònia (ed.) (1984). *La Renaixença. Fonts per al seu estudi*. Barcelona: Universitat de Barcelona / Universitat Autònoma de Barcelona.

- PAÇÀ, Jaubert de (1824). «Recherches historiques sur la langue catalane». A: *Mémoires de la Société Royale des Antiquaires de France*. Tom 6. París: Chez J. Smith, Imprimeur-Libraire, p. 297-431. Citem de l'edició facsímil en volum a cura d'Enric Prat i Pep Vila. Canet: Trabucaire, 2000.
- PRATS, Modest (1995). «La llengua catalana al segle XVIII. Possibles pautes d'estudi». A: BALSALOBRE, Pep; GRATACÓS Joan (eds.). *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema, p. 15-73. Reproduït a Prats (2009), p. 205-242.
- (2009). *Engrunes i retalls. Escrits de llengua i de cultura catalanes*. Edició a cura de Francesc Feliu. Girona: CCG Edicions / Universitat de Girona.
- RAFANELL, August (1999). *La llengua silenciada*. Barcelona: Empúries.
- (2000). *El català modern*. Barcelona: Empúries.
- ROSSICH, Albert (1994). «Decadència i Renaixença: una visió programàtica de la literatura catalana. La literatura del XVI i del XVII vista des de la Renaixença». A: VENY-MESQUIDA, Joan R. (coord.). *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)*. Barcelona: Curial, v. II, p. 33-50.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1841). «Prólech». A: *Lo Gayté del Llobregat. Poesias*. Barcelona: Estampa de Joseph Rubió. Citem de Molas i altres (1984), p. 75-84.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1963). *Els valencians i la llengua autònoma durant els segles XVI, XVII i XVIII*. València: Institució Alfonso el Magnànim. Citem de la 2a edició. València: Universitat de València, 2001.
- SUNYER, Magí (2006). *Els mites nacionals catalans*. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer.
- (2014a). «Literatura sobre la Guerra de Successió». A: CASTELLÀ, Raquel; RUIZ, Isabel. *300 onzes de setembre. 1714-2014. Museu d'Història de Catalunya. Del 14 de març al 28 de setembre de 2014* [catàleg]. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 106-119.
- (2014b). «La Guerra de Successió en la literatura catalana». *Revista de Catalunya*. núm. 287 (juliol-agost-setembre 2014), p. 74-84.
- WATTS, Richard J. (2011). *Language Myths and the History of English*. Oxford: Oxford University Press.